

4

Hoofden en woordgroepen

Tot nu toe hebben we het gehad over *woorden*, *deelzinnen* en *zinnen*. Nu gaan we het hebben over een niveau van organisatie dat tussen de woorden en de deelzinnen in zit: de *woordgroep* (Engels 'phrase'). Dit hoofdstuk heeft twee paragrafen. Paragraaf 4.1 maakt binnen de woordgroep een onderscheid tussen hoofden en afhankelijke elementen. Paragraaf 4.2 maakt een belangrijk typologisch onderscheid, tussen talen die afhankelijkheidsrelaties markeren op het hoofd (hoofdmarkering of HEAD-MARKING) of op het afhankelijke element (dependensmarkering of DEPENDENT-MARKING).

4.1 *Hoofden en afhankelijke elementen*

Paragraaf 4.1.1 onderzoekt wat we bedoelen met het 'hoofd van een woordgroep'; paragraaf 4.1.2 gaat over elementen die van het hoofd van een woordgroep afhankelijk zijn; tenslotte bekijken we in paragraaf 4.1.3 waar in de woordgroep het hoofd voorkomt, wat leidt tot een verdeling van de talen van de wereld in twee groepen: HOOFD-INITIËLE en HOOFD-FINALE talen.

4.1.1 Eigenschappen van hoofden

4.1.1.1 *Wat is een hoofd?*

In elke woorgroep moeten we onderscheid maken tussen het HOOFD (Engels 'HEAD') van de woordgroep en de rest, de AFHANKELIJKE elementen (Engels 'DEPENDENTS'). In de woordgroepen in (1) staan de hoofden tussen vierkante haakjes, en de woordklasse van de hoofden is in subscript aangegeven: 'N' staat voor naamwoord, 'V' voor werkwoord (verbum), 'A' voor adjectief, 'Adv' voor adverbium, en 'P' voor voorzetsel (prepositie). Alle andere woorden zijn van die hoofden afhankelijk:

- (1) a. hele grote [_N bloemkolen]
 b. tamelijk snel [_V gelezen]
 c. heel [_A groot]
 d. tamelijk [_{Adv} snel]
 e. [_P in] de tuin

Het hoofd, het woord zegt het al, is het meest belangrijke element binnen de woordgroep. In de eerste plaats omdat het de drager is van de essentiële semantische informatie: het bepaalt de BETEKENIS van de woordgroep als geheel. Dus de woordgroep *hele grote bloemkolen* ‘gaat over’ bloemkolen; *tamelijk snel gelezen* ‘gaat over’ lezen, en zo voorts. Zo is het zelfs binnen woorden: *veldsla* is een soort sla, niet een soort veld, dus *sla* is het hoofd; *slaveld* is een soort veld, dus nu is *veld* het hoofd. De woordklasse van het hoofd bepaalt de woordklasse van de hele woordgroep. Omdat *hele grote bloemkolen* in (1a) een naamwoord als hoofd heeft, is het een naamwoordgroep (Engels ‘noun phrase’, NP); *tamelijk snel gelezen* in (1b) heeft een werkwoord als hoofd, dus het is een werkwoordgroep (VP); *heel groot* in (1c) is een adjectiefgroep (AP), *tamelijk snel* in (1d) een adverbiumgroep (AdvP), en (1e) *in de tuin* is een voorzetselgroep (PP) met als hoofd het voorzetsel *in*.

Ten tweede is in de voorbeelden in (1) het hoofd het enige woord dat dezelfde DISTRIBUTIE heeft als de woordgroep als geheel. In principe kan het hoofd overal verschijnen waar de woordgroep als geheel kan staan; voor de rest, de afhankelijke elementen, geldt dat niet. We kunnen bijvoorbeeld zeggen *Kim zocht hele grote bloemkolen* maar ook *Kim zocht bloemkolen*; naast *De bal is in de tuin* hebben we ook *De bal is in*. Naast *Die bloemkolen zijn heel groot* heb je *Die bloemkolen zijn groot*, maar niet **Die bloemkolen zijn heel* — daarom moet *groot* het hoofd van de AP zijn, en niet *heel*.

Daaruit volgt weer dat je een hoofd normaal gesproken niet kan weglaten (afgezien van gevallen van ELLIPSIS, waar het hoofd zojuist genoemd is, zoals in *Heb je bloemkolen? — Ja, hele grote!*). Dat is dan de derde eigenschap van een hoofd: het is het enige verplichte element in de woordgroep.

Nu komt het regelmatig voor dat een afhankelijk element ook niet weggelaten kan worden. Bijvoorbeeld in de werkwoordgroep *een list verzinnen* is de naamwoordgroep *een list* — een afhankelijk element — toch verplicht aanwezig: we kunnen niet zeggen **Tom Poes moest verzinnen*. Bij voorzetselgroepen is dat heel vaak het geval: *Dat is bezijden de waarheid* kan niet gereduceerd worden tot **Dat is bezijden*. De reden dat deze afhankelijke elementen niet weggelaten kunnen worden is dat de hoofden hun

aanwezigheid vereisen: we zeggen dat het hoofd bepaalde afhankelijke elementen SELECTEERT. Deze alinea heeft daarvan twee zeer gebruikelijke voorbeelden laten zien: een transitief werkwoord als *verzinnen* of *bedoelen* moet een object NP bij zich hebben, en zo is het ook met een transitief voorzetsel als *bezijden* of *wegens*. De vierde eigenschap van hoofden is dan ook dat ze bepaalde afhankelijke elementen mogen selecteren.

Als we een hoofd hebben, dan hebben we tegelijk een woordgroep, die dus minimaal uit één element, het hoofd, kan bestaan; daarnaast kan de woordgroep nog extra afhankelijke elementen bevatten, die of verplicht zijn — als ze geselecteerd zijn — of optioneel. Bijvoorbeeld, een werkwoordgroep (VP) moet een werkwoord bevatten, maar hij bevat vaak ook nog andere elementen. Dat gegeven kunnen we gebruiken bij het maken van GENERALISATIES (eenvoudige en algemeen geldige uitspraken) over de structuur van zinnen. Bijvoorbeeld, een subject is een woordgroep met als hoofd een naamwoord; het is dus een NP die minimaal bestaat uit één woord, een naamwoord, maar ook kan bestaan uit een groep woorden waarvan het naamwoord het hoofd is. Het predikaat van de zin (in de betekenis van paragraaf 3.1.1) is in de regel een VP, d.w.z. ofwel een werkwoord ofwel een groep woorden met een werkwoord als hoofd; dus *leest* kan al een predikaat zijn, in *Kim leest*, maar het predikaat kan ook uitgebreider zijn, zoals in *Kim leest tamelijk snel*.

4.1.1.2 Wat hoofden met afhankelijke elementen doen

Hoofden bepalen in belangrijke mate de eigenschappen van de elementen die van dat hoofd afhankelijk zijn. In deze paragraaf bekijken we drie manieren waarop hoofden iets met afhankelijke elementen doen.

Ten eerste kunnen hoofden in alle talen bepalen van welke WOORDKLASSE de afhankelijke elementen moeten zijn: voor elk hoofd is er een bepaalde klasse van afhankelijke elementen die met dat hoofd samen kunnen gaan. Een voorbeeld uit het Nederlands is dat een hoofd dat een naamwoord is gemodificeerd kan worden door een adjectief zoals *grote* in (1a) maar niet door een adverbium zoals *gisteren*: **hele gisteren bloemkolen*. En een hoofd dat een werkwoord is wordt gemodificeerd door een adverbium en niet door een adjectief, wat we duidelijk kunnen zien in het Engels: het is *spoke sincerely* ‘oprecht gesproken’, maar niet *spoke sincere*.

Een ander voorbeeld komt uit de Austronesische taal het Kambara: (2) laat zien dat een adverbium *lalu* ‘te (zeer)’ een werkwoord kan modifieren (2a), maar niet een naamwoord (2b).

- (2) a. *Lalu mbana-na na lodu*
 te.zeer heet-3SG de zon
 ‘De zon is te heet.’
- b. **Lalu uma*
 te.zeer huis

Je ziet dat de Nederlandse vertaling van (2a) een adjectief *heet* gebruikt in combinatie met een copula *is*, maar in het Kwamera is ‘heet’ ook een werkwoord dat ‘heet zijn’ betekent, en dat werkwoord wordt gemodificeerd door *lalu* ‘te zeer’.

Het tweede dat hoofden met hun afhankelijke elementen kunnen doen is verlangen dat de afhankelijke elementen met hoofden overeenkomen in grammaticale kenmerken (agreement; zie paragraaf 2.3 voor een bespreking van de grammaticale kenmerken die we bij de verschillende hoofden aantreffen). In naamwoordgroepen zien we dat bijvoorbeeld met het kenmerk GESLACHT (of woordklasse, Engels ‘gender’). Niet alle talen hebben een grammaticaal geslacht, maar in talen die het hebben is geslacht een eigenschap van naamwoorden. In die talen vertonen de elementen die van het hoofd afhankelijk zijn vaak agreement met het geslacht van het hoofd. Dat wordt geïllustreerd in (3) aan de hand van het Frans:

- (3) a. *un livre vert;* b. *une pomme verte*
 een:MASC boek groen:MASC *een:FEM appel groen:FEM*
 ‘een groen boek’ ‘een groene appel’

In (3a) is het hoofd, het naamwoord *livre*, mannelijk, en het vereist de mannelijke vorm van het lidwoord *un* en de mannelijke vorm van het adjectief *vert* (dit is de ‘ongemarkeerde’ vorm, zoals we hem ook in het woordenboek aantreffen). Het naamwoord *pomme* is vrouwelijk en het vereist de vrouwelijke vorm van het lidwoord *une* en de vrouwelijke vorm van het adjectief *verte*. Zo zien we dat het lidwoord en het adjectief in geslacht met het naamwoord-hoofd CONGRUEREN. In beperkte vorm zie je deze congruentie ook in het Nederlands: **het oude huis** vs. **de oude woning** en **een oud huis** vs. **een oude woning** (zie paragraaf 1.1.2).

Ten derde: in veel talen vereisen hoofden dat hun afhankelijke elementen, als het naamwoordgroepen zijn, in een bepaalde NAAMVAL staan (zie paragraaf 6.3 voor meer details). Naamval is een eigenschap van NPs: om precies te zijn, de NPs die afhankelijk zijn van werkwoorden en preposities moeten vaak een bepaalde vorm aannemen. Bijvoorbeeld, het persoonlijk voornaamwoord van de eerste persoon enkelvoud (‘ik’) heeft in het Duits drie vormen *ich*, *mich*, en *mir*. Wanneer het pronomen nergens van

afhangt is het *ich* (de subjectsnaamval of NOMINATIEF), maar hangt het af van een voorzetsel of een werkwoord, dan moet ofwel *mich* ofwel *mir* gebruikt worden: het is *für mich* 'voor mij' maar *mit mir* 'met mij', en *küss mich* 'kus mij' maar *gib mir einen Kuss* 'geef me een kus'. Is het voornaamwoord afhankelijk van een naamwoord, dan krijgt het nog een andere vorm, namelijk die van bezittelijk voornaamwoord: *mein Buch* 'mijn boek'.

4.1.1.3 *Samenvatting: de eigenschappen van hoofden*

Hieronder staan de belangrijkste eigenschappen van hoofden nog eens opgesomd:

- Het hoofd draagt de kern van de betekenis van de woordgroep.
- De woordklasse van het hoofd bepaalt de woordklasse van de woordgroep als geheel.
- Hoofden kunnen normaal gesproken niet weggelaten worden.
- Het hoofd heeft dezelfde distributie als de woordgroep als geheel.
- Hoofden selecteren afhankelijke elementen van een bepaalde woordklasse.
- Hoofden zorgen er vaak voor dat de afhankelijke elementen met het hoofd in bepaalde grammaticale kenmerken overeenkomen (agreement).
- Hoofden kunnen er voor zorgen dat de NPs die van ze afhankelijk zijn in een bepaalde naamval voorkomen.

4.1.2 Meer over afhankelijke elementen

4.1.2.1 *Adjuncten en complementen*

Wat je overhoudt als je in een woordgroep het hoofd weglaat, dat zijn de afhankelijke elementen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen twee typen afhankelijke elementen: ADJUNCTEN en COMPLEMENTEN. Adjuncten (letterlijk 'toevoegsels', traditioneel 'bepalingen') zijn nooit verplicht aanwezig, complementen (letterlijk 'aanvullingen') vaak wel. Het verschil is namelijk dat een complement door een hoofd geselecteerd wordt, en dus een speciale band met het hoofd heeft; adjuncten daarentegen zijn een soort extraatjes, en hebben geen bijzondere relatie met het hoofd. Laten we eens naar wat adjuncten gaan kijken. In (4) staan de hoofden weer tussen vierkante haakjes, en de adjuncten zijn vetgedrukt:

- (4) a. **hele grote** [_N bloemkolen]
 b. **tamelijk snel** [_V gelezen]
 c. **hard** [_V lachen]
 d. [_V zingen] **onder de douche**

Zoals altijd kunnen ook in (4) de adjuncten weggelaten worden. Wat de adjuncten in (4) doen is extra informatie verschaffen over hoe dingen er uitzien, waar ze plaatsvinden, en de manier waarop ze gedaan worden. Adjectiefgroepen zoals *hele grote* en adverbiumgroepen zoals *tamelijk snel* en *hard* zijn typische adjuncten. Voorzetselgroepen (zoals *onder de douche*) zijn ook vaak adjuncten. In (4d) geeft de PP *onder de douche* extra informatie, maar de PP is niet geselecteerd: het hoofd *zingen* vereist niet dat de PP aanwezig is, en de PP had ook vervangen kunnen worden door andere, zoals *tijdens het werk*, *bij de afwas*, *van 's morgens vroeg tot 's avonds laat*, etc. Een werkwoord als *zingen* kan gemodificeerd worden door allerlei PPs, zolang het resultaat maar zinvol is: maar het werkwoord stelt verder geen bijzondere eisen aan de vorm van zo'n PP, en wanneer zulke eisen ontbreken hebben we typisch te maken met een adjunct. Wat je ook kunt opmerken is dat een werkwoord als *lachen* in (4c) intransitief is — en blijft: de aan- of afwezigheid van een adjunct maakt niets uit voor de transitiviteit van het werkwoord.

In (5) staan een aantal voorbeelden van complementen, opnieuw vetgedrukt:

- (5) a. **exotische talen** [_V bestuderen]
 b. [_V vergeten] **hoe het ook weer zat**
 c. **van lezen** [_V houden]
 d. [_V dol] **op lezen**
 e. [_P bezijden] **de waarheid**

Bestuderen in (5a) is transitief: de NP die het direct object is, is altijd het complement van een transitief werkwoord. Sommige werkwoorden zijn altijd transitief, zoals *veroveren* in *Kim veroverde Teuns hart*: die werkwoorden moeten een complement hebben. Dat complement kan een naamwoordgroep zijn, zoals in (5a), of een deelzin, zoals in (5b), of een voorzetselgroep, zoals in (5c). Andere werkwoorden kunnen zowel transitief als intransitief gebruikt worden, zoals *lezen* in *Kim zit te lezen* naast *Kim zit een boek te lezen*. Het voorzetsel *bezijden* in (5e) is transitief: het vereist de aanwezigheid van een NP als complement. Andere voorzetsels kunnen zowel transitief als intransitief gebruikt worden, zoals *boven* in *Hij woont boven de kapper* naast *Hij woont boven*.

- INTRANSITIEVE werkwoorden zoals *sterven*, *verstrijken*, *ontstaan*, en *wandelen* nemen in het geheel geen complement. Maar ze kunnen wel binnen de VP nog één of meer adjuncten hebben, zoals in *De koningin [verscheen na een uur / op verbluffende wijze]*.
- TRANSITIEVE werkwoorden nemen een NP-complement (het direct object): voorbeelden zijn *vermoorden*, *herschrijven*, *imiteren* en *bestellen*. Vaak kan een werkwoord zowel transitief als intransitief gebruikt worden: *Kim [at **druiven**]* naast *Kim [at]*.
- Een aantal werkwoorden vertoont een speciaal soort afwisseling ('alternantie') tussen het transitieve en het intransitieve gebruik, zoals in *Daan [smelt **de kaars**]* naast *De kaars [smelt]*. Merk op dat *de kaars* bij het transitieve werkwoord een OBJECT is en bij het intransitieve werkwoord een SUBJECT. Andere werkwoorden in deze groep zijn *breken*, *verpulveren*, en *koken*.
- DITRANSITIEVE werkwoorden hebben twee complementen, ofwel twee NPs ofwel één NP en één PP. In (9) zijn de twee complementen gescheiden door #:

(9) Kim [gaf **Daan # de borrelnootjes**] / [gaf **de borrelnootjes # aan Daan**]

Geven is één van de Nederlandse werkwoorden die zowel een direct object (*de borrelnootjes*) als een INDIRECT object (*Daan*) nemen: beide objecten zijn NPs, maar het indirect object kan ook uitgedrukt worden in een PP (*aan Daan*). Andere werkwoorden in deze groep zijn *overhandigen*, *sturen*, *tonen* en *beloven*. Vaak kunnen deze werkwoorden ook gewoon als transitieve werkwoorden gebruikt worden, zodat je naast *Teun toonde **Kim # haar resultaten*** ook *Teun toonde **haar resultaten*** hebt.

- Sommige werkwoorden nemen alleen een PP als complement, zoals in (10):

(10) a. Teun [houdt **van borrelnootjes**]
 b. Het heelal [bestaat voor een groot deel **uit onbekende materie**]

Een PP-complement heeft een vast voorzetsel, dat geselecteerd wordt door het werkwoord: dat is de manier om uit te maken of een PP een complement of een adjunct is. Het moet altijd zijn *houden **van***, niet **houden in* of **houden over*. Andere werkwoorden in deze groep zijn *horen bij*, *voorafgaan aan*, *rekenen op* en *smachten naar*. Adjunct PPs hebben meestal geen vast voorzetsel als hoofd, en zijn altijd optioneel.

- Sommige werkwoorden hebben een PP als complement die fungeert als PREDIKAAT van het subject of object van het werkwoord. Dat werkwoord kan dan transitief zijn, zoals in (11a), of intransitief, zoals in (11b):

- (11) a. Kim [stuurde **Daan # het bos in**]
 b. Teun [viel **in de kuil**]

In (11a) zegt de PP *het bos in* iets over *Daan*, het geeft de lokatie aan van Daan die het resultaat is van de handeling die Kim verricht; in (11b) speelt *in de kuil* in dezelfde rol ten opzichte van *Teun*. De complement PPs bij werkwoorden als *geven* en *houden (van)* spelen een andere rol: *aan Daan* in (9) zegt niets over *de borrelnootjes* en *van borrelnootjes* in (10) zegt niets over *Teun*. Predikatieve PPs ontdek je dus vooral aan de hand van hun betekenis, maar ook hun syntaxis is vaak afwijkend. In het Nederlands bijvoorbeeld moeten predikatieve PPs vlak voor het werkwoord (in de bijzin) staan (12), terwijl complement-PPs ook verder naar voren (13a) of naar achteren (13b) kunnen staan.

- (12) a. ..dat Kim Daan **het bos in** stuurde
 b. *..dat Kim **het bos in** Daan stuurde
 c. *..dat Kim Daan stuurde **het bos in**

- (13) a. ..dat Teun **aan Kim** haar resultaten toonde
 b. ..dat Teun haar resultaten toonde **aan Kim**

- Sommige werkwoorden selecteren tegelijk een NP en een deelzin als complement (Engels 'clausal complement'), zoals in (14). Die deelzin kan dan vaak zowel finiet als niet-finiet zijn:

- (14) Kim [beloofde **Teun # dat zij haar best zou doen / haar best te doen**]

In deze categorie vallen ook werkwoorden als *verzoeken*, *toestaan*, *dwingen*, en *overhalen*, hoewel sommige van deze werkwoorden alleen een niet-finiete complementszin nemen.

- Het komt vaak voor dat een werkwoord niet in één hokje te passen is. Neem een werkwoord als *vragen*. Dit komt als intransitief werkwoord voor in een zinnetje als *Wie vraagt wordt overgeslagen*. Maar doorgaans is het een transitief werkwoord (15a), dat ook als een ditransitief werkwoord gebruikt kan worden (15b). Het complement kan een NP zijn maar ook een deelzin (15c), of, in het ditransitieve geval, twee NPs, een NP en een PP (15d), of een NP en een deelzin (15e). Die deelzin kan dan weer finiet of niet-finiet zijn (15f):

- (15) a. Kim [vroeg **iets**]
 b. Kim [vroeg **Daan # iets**]
 c. Kim [vroeg **of er nog iets over was**]
 d. Kim [vroeg **Daan # om opheldering**]
 e. Kim [vroeg **Daan # of er nog iets over was**]
 f. Kim [vroeg **Daan # een eindje op te schuiven**]

Deze paragraaf geeft opnieuw geen complete opsomming, maar laat wel zien wat de meest gebruikelijke subklassen van werkwoorden zijn, niet alleen in het Nederlands, maar in alle talen van de wereld.

4.1.2.3 Andere hoofden en hun complementen

Andere hoofden dan werkwoorden kunnen ook verschillende soorten complementen selecteren. In deze paragraaf bespreken we voorzetsels, adjectieven, en naamwoorden. Voorzetsels zijn niet zo flexibel als werkwoorden, maar ze hebben toch meer variatie in complement-typen dan je zou denken. We hebben al gewezen op het feit dat voorzetsels ook intransitief gebruikt kunnen worden, zoals *boven* in *Kim is boven*. Sommige voorzetsels zijn zelfs uitsluitend intransitief, zoals *terug* in *Kim is terug*. Dat *terug* een voorzetsel is weten we omdat het voorkomt in combinatie met een modificeerder als *net* (zie paragraaf 2.2.4.1): *Kim is net terug*. Er zijn ook een aantal voorzetsels die een deelzin als complement nemen, zoals *voor* in *Kim vertrok voor **dat de bus kwam***, waar *dat de bus kwam* een hele deelzin is. En soms nemen voorzetsels een PP als complement, als in *een koekje voor **bij de koffie***.

Adjectieven hebben soms een verplicht complement. Bijvoorbeeld, *dol* in *dol op borrelnootjes* en *gesteld* in *gesteld op privacy* nemen allebei een PP-complement met als hoofd het voorzetsel *op*. Vandaar dat je niet kunt zeggen **Kim is erg gesteld*. Sommige adjectieven hebben optioneel een PP-complement, dat dan weer door een vast voorzetsel ingeleid wordt (anders was het een adjunct); voorbeelden zijn *goed/slecht in rekenen*, *trots op elkaar*, *vertrouwd met de werking*. Ook kunnen adjectieven soms optioneel een deelzin als complement nemen, zoals in *Kim was [AP blij **dat de schilders weer weg waren**]*.

Zo hebben we gezien dat werkwoorden en preposities vaak verplicht een complement hebben, en adjectieven soms ook. De laatste belangrijke woordklasse is die van de naamwoorden. Ook die kunnen complementen hebben, zoals de voorbeelden in (16) laten zien:

- (16) a. Batavus Droogstoppel is [_{NP} een handelaar **in koffie**]
 b. [_{NP} Kim's vertrouwen **in een goede afloop**] is naïef
 c. [_{NP} Zijn bewering **dat de aarde plat was**] verbaasde me
 d. Zij herhaalden [_{NP} hun poging **de top te bereiken**]

Als een naamwoord een complement heeft dan is het altijd optioneel, nooit verplicht aanwezig. De complementen in (16) kunnen PPs zijn, zoals in (16a) — *in koffie* — en (16b) — *in een goede afloop*: in dat geval is de keus van het voorzetsel niet vrij, wat er op wijst dat de PPs complementen zijn en geen adjuncten. Sommige naamwoorden kunnen een deelzin als complement hebben, zoals in (16c) en (16d). In (16c) is die deelzin finiet — *dat de aarde plat was* — en in (16d) niet-finiet — *de top te bereiken*.

Niet alleen lexicale categoriën (werkwoorden, naamwoorden, voorzetsels, adjectieven), maar ook woordjes uit een gesloten klasse (FUNCTIEWOORDEN) kunnen een complement nemen. Een typisch voorbeeld is het geval van de voegwoorden (afgekort C, naar het Engelse 'complementizer'). Dat is een woordje dat een deelzin inleidt, zoals we zagen in hoofdstuk 3. Die deelzin is dan het complement van het hoofd C, en de woordgroep als geheel (voegwoord plus deelzin) kunnen we een CP, een voegwoordgroep ('complementizer phrase') noemen:

- (17) a. Kim zei [_{CP} dat **ze er genoeg van had**]
 b. Het is moeilijk [_{CP} om **bescheiden te blijven**]
 c. Ik vraag me af [_{CP} of **dat wel verstandig is**]

Zoals de voorbeelden in (17) laten zien selecteren sommige complementizers — zoals *dat* in (17a) en *of* in (17c) — een finiete deelzin, en andere — zoals *om* in (17b) — een niet-finiete deelzin.

4.1.2.4 Determinatoren en naamwoorden

In paragraaf 2.2.2.1 hebben we het gehad over een bepaalde gesloten klasse van woorden, de zogenaamde DETERMINATOREN (woordjes als *de*, *het*, *een*, *sommige*, *die*, *deze*) die altijd samen met een naamwoord in een naamwoordgroep (NP, Engels 'noun phrase') zitten. Het ligt voor de hand het naamwoord te beschouwen als het hoofd van de naamwoordgroep, en dat is dan ook de traditionele opvatting. De determinator moet dan een afhankelijk element zijn binnen de naamwoordgroep. Wat is de determinator dan, een complement of een adjunct?

We hebben gezien dat complementen en adjuncten van elkaar verschillen doordat adjuncten weggelaten kunnen worden. Determinatoren zijn verplicht aanwezig (het is **de** *bal is rond*, niet **bal is rond*) en dus kunnen ze geen adjuncten zijn. Maar complementen zijn het ook niet: we hebben bijvoorbeeld vastgesteld dat in (16a) het complement van de naamwoordgroep *een handelaar in koffie* de PP *in koffie* is, dus kan de determinator *een* niet het complement zijn. Ook de woordvolgorde wijst daar op: complementen hebben in talen vaak een vaste plaats ten opzichte van het hoofd (zie paragraaf 4.1.3); in het Nederlands staat het complement in principe rechts van het hoofd (zoals in *handelaar in koffie*). Maar determinatoren staan altijd links van het hoofd (zoals in **een** *handelaar*).

Determinatoren zijn dus geen complementen en ook geen adjuncten. Opvallend aan determinatoren is dat ze verplicht vooraan in de woordgroep staan. In die zin lijken ze op andere gesloten klassen van woordjes, zoals *erg* in de AP *erg blij*, en *recht* in de PP *recht in mijn armen*. Voor deze categorie afhankelijke elementen bestaat een aparte term, SPECIFICEERDER (Engels 'specifier'): een specificeerder is dus een adjunct met vaste positie links van het hoofd.

Nu zijn voegwoorden in het verleden ook gerekend tot de specificeerders, maar we hebben gezien dat die beter beschouwd kunnen worden als hoofden die de deelzin als complement nemen. En er is aanleiding om ook determinatoren niet te beschouwen als specifiers van de NP, maar als hoofden (afgekort D) die een NP als complement nemen. Samen met de NP zou de determinator dan een determinatorgroep (DP, Engels 'determiner phrase') vormen:

(18) [_{DP} een/de/die/deze [_{NP} **handelaar** [_{PP} **in koffie**]]]

Heeft de determinator de eigenschappen die we in paragraaf 4.1.1.3 geassocieerd hebben met hoofden? Aan de belangrijkste eis, dat het hoofd de kern van de betekenis draagt, kan niet worden voldaan, omdat de determinator een functiewoord is: de lexicale betekenis van de groep wordt altijd verschaft door het naamwoord, niet door de determinator. Toch kan de determinator een belangrijke draai geven aan de betekenis van een naamwoord. Zo beschrijft *glas* een ongespecificeerde hoeveelheid van een bepaald materiaal (het is een MASS NOUN), maar **een** *glas* beschrijft opeens een concreet voorwerp. In dit geval is de bijdrage van de determinator aan de betekenis dus niet gering, en misschien wel essentieel voor de functie van de naamwoordgroep, namelijk het verwijzen naar iets buiten de taal. Ook hebben we al gezien dat een determinator verplicht aanwezig is, een andere eigenschap van hoofden. Weliswaar kan ook het naamwoord vaak niet weggelaten worden (*de handelaar* kan niet

*de worden), maar dat geldt alleen wanneer de determinator een LIDWOORD is: *die handelaar* kan wel verkort worden tot *die*, en *sommige boeken* kan verkort worden tot *sommige*. En woordjes als *die* en *sommige* hebben, als ze zelfstandig gebruikt worden, dezelfde distributie als naamwoordgroepen als *die handelaar* en *sommige boeken*, en ook dat is een eigenschap van hoofden. Dat zijn een paar van de overwegingen die taalkundigen er toe gebracht hebben de determinator te zien als het hoofd van de naamwoordgroep.

Voor de terminologie kan dat verwarrend zijn. Een naamwoordgroep is nu feitelijk een DP met als hoofd D en als complement NP. Maar het is niet ongebruikelijk om de traditionele afkorting NP te blijven gebruiken voor de naamwoordgroep als geheel, en wij doen dat in dit boek ook. Rest ons op te merken dat er een parallellie is tussen de naamwoordgroep en de (deel)zin. Beide worden ingeleid door woordjes uit een gesloten klasse, determinatoren en voegwoorden, die bij nader inzien het hoofd van de woordgroepen blijken te zijn.

4.1.2.5 *Woordgroepen in woordgroepen in woordgroepen*

Tenslotte kunnen we signaleren dat elementen die van een hoofd afhankelijk zijn (complementen en adjuncten) zelf ook woordgroepen zijn, waarbinnen weer een hoofd en afhankelijke elementen te onderscheiden zijn. Zo zagen we dat in *hele grote bloemkolen* in (1a) het hoofd *bloemkolen* is, en *hele grote* een afhankelijk element (een adjunct). Maar in (1c) zagen we dat het adjunct *heel groot* bestaat uit een hoofd *groot* en een adjunct *heel*. En in (16a) bestaat het complement *in koffie* van het hoofd *handelaar* weer uit een hoofd *in* en een complement *koffie*. En als de DP-analyse correct is, is *handelaar in koffie* zelf weer een complement van een hoofd van de categorie D(eterminator) (zie (18)).

Zo zijn zinnen dus opgebouwd uit woordgroepen die woordgroepen bevatten die weer andere woordgroepen bevatten. Elke woordgroep bestaat uit een hoofd en één of meer andere woordgroepen. En feitelijk is een zin ook zo'n woordgroep, die bestaat uit een hoofd (het voegwoord in de bijzin, zie (17)) en één of meer andere woordgroepen. Merk op dat de termen hoofd en afhankelijk element alleen maar van toepassing zijn *binnen één woordgroep*. Dat wil zeggen, *koffie* is een afhankelijk element binnen de PP *in koffie* in (18), en *in koffie* is een afhankelijk element binnen de NP *handelaar in koffie*, maar *koffie* speelt geen rol binnen die NP: het is dus zelf geen afhankelijk element van *handelaar*.

Taalkundigen geven deze gelaagdheid in de structuur van een zin bij voorkeur weer met vierkante haakjes (zie hoofdstuk 5 voor een uitgebreidere bespreking). Bijvoorbeeld in (18) is weergegeven dat de woordgroep als geheel een DP is: het eerste haakje heeft als label 'DP'. Deze woordgroep wordt afgesloten door het meest rechtse sluithaakje. Daarbinnen staat een openingshaakje met het label 'NP', dat wordt afgesloten door het middelste sluithaakje. En tenslotte hebben we helemaal binnenin een openingshaakje met het label 'PP', dat afgesloten wordt door het meest linkse sluithaakje. Ook binnen die PP kunnen we nog een verdere woordgroep identificeren, het complement van *in*, de NP (feitelijk DP) *koffie*. Deze gelaagdheid, die we in alle talen terugvinden, is misschien wel de meest kenmerkende eigenschap van de menselijke taal. Voor sommigen geeft de structuur van de zin, op deze manier beschouwd, eenzelfde gevoel van esthetische bevrediging als de oneindig terugkerende afbeelding op het befaamde Droste-blikje.

4.1.3 Waar in de woordgroep staat het hoofd?

In deze paragraaf bespreken we een manier om de talen van de wereld in twee groepen in te delen, namelijk aan de hand van de positie van het hoofd in de woordgroep. Talen vertonen een sterke neiging om de hoofden in alle verschillende woordgroepen op een vaste plaats neer te zetten. In HOOFD-INITIËLE talen staat het hoofd vóór zijn complement, in HOOFD-FINALE talen staat het er achter. In deze paragraaf drukken we het hoofd telkens vet af.

4.1.3.1 Hoofd-initiële talen

Het Engels is een hoofd-initiële taal. Voorbeeld (19) laat zien dat de complementen van V, P, A en N telkens volgen op het hoofd (dat vetgedrukt is):

- (19) a. [_{VP} **likes** chips]
 b. [_{PP} **into** the water]
 c. [_{AP} **fond** of chips]
 d. [_{NP} **admiration** for Kim]

In (19) staan het werkwoord *likes* en het voorzetsel *into*, allebei hoofden, vóór hun complement-NPs, terwijl de andere hoofden, het adjectief *fond* en het hoofd *admiration* vóór hun complement-PPs staan.

De Keltische talen zijn ook duidelijke gevallen van hoofd-initiële talen; we gebruiken hier als voorbeeld het Welsh. Net zoals in het Engels (en het Nederlands) staat het hoofd P voor zijn NP-complement:

- (20) [_{PP} **dros** y ffordd]
 over de weg

En het werkwoord staat ook vooraan in de VP: in (21) staat *yfed* 'drinken' voor zijn complement, het direct object *paned o de* 'een kop thee':

- (21) Ddaru Ceri [_{VP} **yfed** paned o de]
 PAST Ceri drinken kop van thee
 'Ceri dronk een kop thee.'

Het laatste voorbeeld van een hoofdinitiële taal komt uit de Austronesische taal het Tinrin. Voorbeeld (22) laat zien dat het werkwoord (vetgedrukt) binnen de VP vóór zijn complement-deelzin staat, en voorbeeld (23) dat het naamwoord (vetgedrukt) vóór zijn complement-PP staat.

- (22) u [_{VP} **tramwâ** mwâ ke maija wake] (Tinrin)
 ik weten dat jij hard werken
 'Ik weet dat jij hard werkt.'

- (23) [_{NP} **kò** rugi beebòrrò nrâ mwîê]
 nieuws over verdrinken POSS vrouw
 'het nieuws over de verdrinking van de vrouw'

In al de gevallen die we hier hebben laten zien gaat het om de relatie tussen het hoofd en het complement. Dat wil zeggen dat het hoofd in een hoofd-initiële taal niet het allereerste element in de woordgroep hoeft te zijn! En inderdaad kan er in het Engels nog een adjunct vóór het hoofd staan, zoals *very* in de AP *very **fond** of chips*. Dat verandert niets aan het feit dat het Engels een hoofd-initiële taal is.

4.1.3.2 Hoofd-finale talen

Duidelijke voorbeelden van HOOFD-FINALE talen zijn het Turks, het Japans, en het Lezgisch (een taal die gesproken wordt in Daghestan en Azerbeidjan). Voorbeelden (24) tot en met (27) illustreren dat aan de hand van het Japans:

(24) Taroo-ga [_{VP} Hanako-ni hana-o **ageta**]
 Taru-su Hanako-aan bloem-OB gaf
 'Taru gaf Hanako bloemen.'

(25) Taroo-ga [_{VP} tana-ni hon-o **oita**]
 Taru-su plank-aan boek-OB zette
 'Taru zette het boek op de plank.'

(26) [_{PP} tomodati-**to**]
 vriend-met
 'met een vriend'

(27) [_{NP} sono tesuto e no **zisin**]
 die proefwerk tot POSS vertrouwen
 'vertrouwen in dat proefwerk'

De voorbeelden (24) en (25) laten zien dat in het Japans de werkwoordsgroepen het werkwoord aan het eind hebben staan: in beide voorbeelden heeft het werkwoord twee complementen, en die staan allebei vóór het werkwoord. Voorbeeld (26) laat zien dat het Japans achterzetsels heeft (in tegenstelling tot voorzetsels, zie paragraaf 2.2.4), want het P-hoofd *to* 'met' staat achter zijn complement *tomodati* 'vriend'. Voorbeeld (27) laat zien dat het hoofd van de naamwoordgroep *zisin* 'vertrouwen' achter zijn complement *sono tesuto e no* 'in dat proefwerk' (het possessieve element *no* is een naamvalselement dat laat zien hoe precies de relatie is tussen het hoofd *zisin* 'vertrouwen' en zijn complement).

Voorbeeld (28), uit het Lezgisch, laat zien hoe het naamwoordelijk hoofd binnen de NP achteraan staat, voorafgegaan door een bijzin in de vorm van een participium-constructie:

(28) Adaz [_{NP} mektebda k'el-da-j **mumkinwal**] **ʁa-na-č**
 hij op.school leren-FUT-PART mogelijkheid zijn-PAST-NEG
 'Hij was niet in de gelegenheid op school te leren.'

En (29), ook uit het Lezgisch, laat dezelfde volgorde zien tussen een werkwoord en de deelzin die door dat werkwoord geselecteerd wordt:

- In (30), uit het Tsjadisch-Arabisch, hebben we een possessieve NP met een hoofd *ʔawlād* 'kinderen'; dit is een hoofdinitiële constructie, in overeenstemming met het uitgesproken hoofd-initiële karakter van het Arabisch.
- Het Bare-voorbeeld in (31) is een PP, wat in deze taal wil zeggen, een postpositiegroep: het hoofd is de postpositie *abi* 'met', waar de complement-NP direct vóór staat. Dit is dus een hoofdfinale constructie.
- Het Evenki is een Tungusische taal die gesproken wordt in Siberië. De constructie tussen haakjes in (32) is een VP met het werkwoord *buuren* 'gaf' in finale positie, voorafgegaan door zijn twee complementen, 'me' en 'een nieuw mes'; ook dit is dus een hoofd-finale constructie.
- Het Ndyuka is een creooltaal uit Oost-Suriname. Het voorbeeld in (33) laat tussen haakjes een AP zien met een hoofd *bun* 'goed' gevolgd door zijn complement, de bijzin *fu sama nyan* 'om te eten voor mensen' (denk hierbij aan het Engelse *for people to eat* met *for* als voegwoord en *people* als subject van de bijzin). Het is dus een hoofd-initiële constructie.

4.2 *Talen met head-marking en talen met dependent-marking*

In paragraaf 4.1.3 hebben we gekeken naar een typologisch onderscheid tussen talen wat te maken had met de positie van het hoofd. In deze paragraaf kijken we naar een ander typologisch onderscheid: dat tussen talen die een relatie tussen een hoofd en een afhankelijk element markeren op het hoofd (hoofdmarkering, HEAD-MARKING) en talen die zo'n relatie markeren op het afhankelijke element (dependensmarkering, DEPENDENT-MARKING). Paragraaf 4.2.1 definieert die termen en illustreert de betreffende constructies. Paragraaf 4.2.2 gaat over de verschillende groepen talen die je op basis van deze typologie kunt onderscheiden.

4.2.1 Definities en illustraties

4.2.1.1 *Syntactische relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen*

Tabel 1 illustreert vier verschillende syntactische relaties die er tussen een hoofd en zijn afhankelijke elementen kunnen bestaan.

hoofd		afhankelijk element
i	prepositie/postpositie	object
ii	werkwoord	direct object, indirect object
iii	naamwoord	bezitter (possessor)
iv	naamwoord	adjectief

Tabel 4.1

Eerst illustreren we deze vier typen constructies aan de hand van het Nederlands; de relevante hoofden staan vetgedrukt:

- i **in** [_{NP} de tuin] (P + NP)
- ii Kim **geeft** [_{NP} Daan] [_{NP} de borrelnootjes] (V + Indirect Object + Direct Object)
- iii [_{NP} Kims] **huis** (Possessor-NP + N)
- iv [_{AP} grote] **bloemkolen** (AP + N)

In deze paragraaf zullen we zien dat talen de syntactische relatie tussen het hoofd en het afhankelijke element vaak op één of andere manier aangeven ('markeren'). Die markering vindt plaats door het hoofd, of het afhankelijke element (of soms beide) een verandering van vorm te laten ondergaan, bijvoorbeeld door er een affix aan toe te voegen, of door een andere vorm van morfologie. Een eerste voorbeeld zal dat duidelijk maken. In de naamwoordgroep *Kims huis* is het naamwoord *huis* het HOOFD (want 'Kims huis' is een huis, dus *huis* draagt de kern van de betekenis); daarnaast is er een afhankelijk element (DEPENDENS) *Kims*, een NP die de bezitter van het huis uitdrukt. In het Nederlands kun je zien dat deze afhankelijke NP een speciale vorm heeft: het heeft een possessief-affix -s. Het hoofd zelf, *huis*, heeft echter helemaal geen speciale vorm: het is ONGEMARKEERD. Het affix -s drukt de relatie tussen de twee NPs uit, namelijk dat de ene (*Kim*) de andere (*huis*) bezit. Omdat deze relatie is uitgedrukt via een verandering van de vorm van het afhankelijke element (*Kim* wordt *Kims*) is dit een voorbeeld van DEPENDENT-MARKING. In een HEAD-MARKING-taal zou het juist het hoofd *huis* zijn dat in een speciale vorm opdook. We zullen daarvan een voorbeeld zien wanneer we possessieve NPs bespreken in paragraaf 4.2.1.4.

Het gegeven dat een syntactische relatie tussen een hoofd en een afhankelijk element uitgedrukt kan worden op het hoofd of op het afhankelijke element verschaft de basis voor een TYPOLOGISCH onderscheid tussen head- en dependent-marking talen. We gaan nu voorbeelden van de twee typen talen zien aan de hand van de vier constructies in tabel 4.1. Als spreker van het Nederlands zul je meer vertrouwd zijn met

dependent-marking dan met head-marking, dus dat vormt steeds het uitgangspunt van onze bespreking.

4.2.1.2 Een adpositie en zijn object-NP

Eerst bespreken we DEPENDENT-MARKING op het object van een voorzetsel in de PP in het Duits. De basisvorm van de NP die 'mijn vriend' betekent is *mein Freund*. Als deze NP gebruikt wordt als het object van een voorzetsel, dan is hij een afhankelijk element ten opzichte van het hoofd van de PP, het voorzetsel. Voorzetsels in het Duits markeren afhankelijke NPs via één of andere NAAMVALS-vorm. Voorbeeld (34) illustreert dit met twee verschillende voorzetsels:

- (34) a. für mein-en Freund b. mit mein-em Freund (Duits)
 voor mijn-ACC vriend met mijn-DAT vriend
 'voor mijn vriend' 'met mijn vriend'

Het Duitse voorzetsel *für* 'voor' selecteert een NP in de ACCUSATIEF-naamval, en *mit* 'met' selecteert een NP in de DATIEF-naamval. Aan de vorm van het naamwoord *Freund* zelf is dat niet te zien in (34), dat blijft de basisvorm *Freund*, ongeacht de naamval van de NP als geheel. Maar de naamval van de NP wordt zichtbaar in de vorm van de determinator: *meinen* in (34a) tegenover *meinem* in (34b). De traditionele uitdrukking voor dit verschijnsel is dat de voorzetsels de naamvallen van de afhankelijke NPs 'regeren' (Engels 'govern'). Met andere woorden, de syntactische relatie tussen het voorzetsel en de van dat voorzetsel afhankelijke NP wordt gemarkeerd door die NP (om precies te zijn, zijn determinator) een aparte vorm te geven.

In (35) zien we een andere dependens-gemarkeerde PP, uit het Tsjetsjeens. Deze constructie is toevallig hoofdfinaal: het hoofd, de P, is een postpositie die dus op de afhankelijke NP volgt. Maar opnieuw is het object van de P gemarkeerd met een naamval, en dit keer zien we de naamval rechtstreeks op het naamwoord zelf; dat staat namelijk in de datief-vorm:

- (35) beera-na t'e (Tsjetsjeens)
 kind-DAT aan
 'aan het kind'

In zowel (34) als (35) staat het hoofd van de PP, de prepositie/postpositie, in een ongemarkeerde vorm; er valt geen informatie over het afhankelijke element aan af te lezen. Er is dus geen sprake van hoofd-markering. Maar de afhankelijke NPs

verschijnen in een of andere specifieke naamval die laat zien dat ze het object zijn van een bepaald voorzetsel. Naamval is het prototype van de dependens-markering.

Omgekeerd, als de PP HOOFD-MARKERING laat zien, dan heeft het hoofd P een speciale vorm, terwijl het afhankelijke element, het object van P, geen markering laat zien. Het verschijnsel agreement, waarbij de vorm van het werkwoord overeenkomt met kenmerken van het subject of object, zul je inmiddels wel kennen. In sommige talen kunnen ook voorzetsels verbogen worden, d.w.z. dat ze een verandering van vorm ondergaan die agreement (in persoon, getal, etc.) met hun object-NP uitdrukt. Zo kan een voorzetsel gemarkeerd zijn voor persoon, getal, en soms geslacht. Het voorbeeld in (36) illustreert dit:

- (36) **ruu-majk** jar aachi (Tzutujil)
 3SG-vanwege de man
 'door/vanwege de man'

Het voorzetsel is hier *majk*, en het heeft een derde persoon enkelvoud affix *ruu-*, dat overeenkomt met de afhankelijke NP *jar aachi* 'de man' (die inherent derde persoon enkelvoud is). Dus de syntactische relatie tussen het hoofd P en het afhankelijke element NP wordt nog steeds uitgedrukt, maar dit keer op het hoofd.

Nog een voorbeeld van hoofd-markering binnen de PP komt uit het Welsh. Het Welsh heeft voor voorzetsels rijtjes vormen (ofwel INFLECTIONELE PARADIGMATA). De basisvorm van het voorzetsel dat 'op' betekent is *ar*, en drie leden van het rijtje staan in (37) geïllustreerd:

- (37) arna i ; arno fo ; arni hi (Welsh)
 op:1SG ik op:3MASC:SG hij op:3FEM:SG zij
 'op mij' 'op hem' 'op haar'

De pronomina die van het voorzetsel afhankelijk zijn behouden in (37) hun normale ongemarkeerde vorm (zij hebben geen naamvalsform) terwijl het hoofd, het voorzetsel, zodanig verbogen wordt dat de agreement met het pronomina tot uitdrukking komt. Verbogen voorzetsels vinden we in de hele Keltische taalfamilie (waar het Welsh toe behoort) en in een aantal andere, waaronder de Semitische (bijv. Arabisch, Hebreeuws).

4.2.1.3 Een werkwoord en zijn argumenten

De belangrijkste afhankelijke elementen binnen de werkwoordsgroep (VP) zijn het direct object en het indirect object. In een DEPENDENT-MARKING taal wordt de relatie tussen het werkwoord en deze NP-objecten uitgedrukt door een naamvalsmarkering op de afhankelijke elementen. Ons voorbeeld komt uit het Oekraïens, een Slavische taal, waar de naamval wordt gemarkeerd door (vetgedrukte) affixen op het naamwoord:

- (38) Ja [_{VP} daju dru**h-owi** knyshk-**u**] (Oekraïens)
 ik gaf vriend-DAT boek-ACC
 'Ik gaf de vriend het boek.'

Het hoofd van de VP is *daju* 'gaf', een eenvoudige verledentijdsvorm van het werkwoord, die geen informatie draagt over de van het werkwoord afhankelijke elementen: er zijn geen affixen die verraden wat voor NPs het direct en indirect object zijn. Er is dus geen hoofd-markering. Maar de afhankelijke NPs hebben een naamval die laat zien wat hun relatie tot het hoofd is. Opnieuw is naamval de standaardmethode om aan te geven dat een NP van een bepaald hoofd afhankelijk is.

Merk op dat het subject, *ja* in (38), buiten de VP staat en dus niet rechtstreeks in een afhankelijkheidsrelatie tot het werkwoord kan staan. Inderdaad heeft het subject vaak een ongemarkeerde vorm, namelijk de vorm die een naamwoord ook buiten de zinsstructuur heeft, bijvoorbeeld in een woordenboek. Deze vorm wordt ook gezien als een naamval, en wel de NOMINATIEF (letterlijk, de 'noem-vorm'). Maar de nominatief signaleert dus niet een afhankelijkheidsrelatie, maar eerder het ontbreken van een afhankelijkheidsrelatie.¹

Dependent-marking van objecten is ons natuurlijk ook vertrouwd vanuit de situatie in het Nederlands: een pronomen krijgt een aparte vorm als het afhankelijk is van een werkwoord, zoals in **Zij wandelt** tegenover *Ik zie haar*. Het Nederlands maakt daarin geen onderscheid tussen een direct object en een indirect object (dus het indirect object in *Ik gaf haar een boek* heeft dezelfde vorm als het direct object in *Ik zie haar*), maar wel tussen objecten (dus afhankelijke NPs) en subjecten (niet-afhankelijke NPs).

Kijken we nu naar dezelfde relatie tussen een werkwoord en zijn objecten in een hoofdmarkerende taal. In het Kambera draagt een werkwoord altijd affixen die laten

¹ In typologisch werk met betrekking tot het onderscheid tussen head-marking en dependent-marking wordt het subject wel vaak gezien als een afhankelijke van het werkwoord, bijvoorbeeld in Nichols (1986). Strikt genomen is dat niet correct.

zien wat de kenmerken voor persoon, getal, en naamval van zijn afhankelijke NPs zijn, terwijl die NPs zelf alleen uitgedrukt worden als dat nodig is om ze nadruk te geven, of wanneer de zin anders moeilijk te interpreteren zou zijn. In een normaal gesprek weet je over welke elementen je het hebt, of omdat ze in het begin geïntroduceerd zijn, of omdat ze bekend zijn uit de context; het is dus niet nodig ze expliciet te vermelden. In (39) zijn er dus geen zichtbare pronomina; het subject en object kunnen afgeleid worden uit de elementen *ku-* (voor een subject met de kenmerken eerste persoon enkelvoud) en *-ya* (voor een object met de kenmerken derde persoon enkelvoud) op het werkwoord, het hoofd van de VP:

(39) Hi **ku-palu-ya** (Kambera)
 dus 1SG:SU-slaan-3SG:OB
 ‘Dus ik sloeg hem.’

Zelfs als de NPs expliciet genoemd worden moet het werkwoord deze markeringen dragen, zoals in (40):

(40) [I Ama]_{SU} **na-kei-ya** [na rí muru]_{OB} (Kambera)
 de vader 3SG:SU-kopen-3SG:OB de groente groen
 ‘Vader koopt de groene groente.’

Strikt genomen is alleen het object een afhankelijk element van het werkwoord: het subject bevindt zich immers buiten de VP. Daarom kunnen we alleen het suffix *-ya*, dat in (39) en (40) de relatie tussen het werkwoord en het direct object uitdrukt, opvatten als een voorbeeld van hoofdmаркеринg. Het prefix, dat de relatie tussen het werkwoord en het subject uitdrukt, is duidelijk van een andere orde: dat blijkt ook uit het feit dat subject/werkwoord-agreement een wijdverbreid verschijnsel is, dat ook voorkomt bij talen die niet of nauwelijks hoofdmаркеринg vertonen, zoals het Nederlands.

4.2.1.4 Een naamwoord en zijn bezitter

Nu gaan we het hebben over de syntactische relatie tussen een naamwoord, het hoofd van een NP die iets uitdrukt dat het *bezit* van iemand is, en de NP die de *bezitter* van dat element (de possessor) uitdrukt. We hebben aan het begin van deze paragraaf al een voorbeeld gezien van DEPENDENT-MARKING van deze relatie — je herinnert je de bespreking van *Kims huis*.

Ook in het Fins is de bezitsrelatie gemarkeerd op de bezitter, dus dependent-marking. Bijvoorbeeld, de basisvorm van het naamwoord voor ‘meisje’ is *tyttö*, maar in (41)

4.2.2 Wat typologische verschillen tussen talen

Sommige talen zijn keurig netjes als head-marking of dependent-marking in te delen. Goede voorbeelden van hoofd-markerende talen zijn het Abchazisch (een Noordwest-Kaukasische taal) en het Navaho, een taal van oorspronkelijke Amerikanen. De taalfamilies die oorspronkelijk in Amerika gesproken werden, vooral in Noord-Amerika, zijn bijna allemaal head-marking: daartoe behoren de Maya-talen (bijv. Jacaltec, Tzotzil), de Athabaskische talen (bijv. Navaho), de Irokese talen (bijv. Mohawk, Cherokee), en de Salische talen (bijv. Squamisch).

Aan de andere kant zijn veel talen uit de Indo-Europese familie overwegend dependent-marking, zoals het Duits, het Grieks, het Armeens en de Slavische talen (o.a. Russisch, Pools, Tsjechisch en Bulgaars). Maar dependens-markering speelt ook een belangrijke rol in de Pama-Nyunga familie van Australische aboriginaltalen (o.a. Dyirbal, Yidiny), de Noordoost-Kaukasische talen (o.a. Tsjetsjeens) en de Dravidische talen (o.a. Malayalam).

Een derde typologische optie is dat de relatie tussen een hoofd en een afhankelijk element helemaal niet uitgedrukt wordt. Dit krijg je vooral in talen met zeer weinig morfologie (variatie in de woordvorm), zoals het Chinees, het Vietnamees, en ook het Engels. In het Chinees bijvoorbeeld hebben pronomina altijd dezelfde vorm, of het nu subjecten of objecten zijn:

- (49) a. **wo** changchang jian **ta** (Chinees)
 ik vaak zien hij
 'Ik zag hem vaak.'
- b. **ta** changchang jian **wo**
 hij vaak zien ik
 'Hij zag mij vaak.'

Anders gezegd, het Chinees heeft geen NAAMVAL: de elementen die van het werkwoord afhankelijk zijn krijgen niet een bepaalde vorm waaraan je de afhankelijkheidsrelatie kunt aflezen. Zoals het voorbeeld in (49) laat zien kan *wo* zowel met 'ik' als met 'mij' vertaald worden, en *ta* met 'hij' en 'hem'. Dus de afhankelijke naamwoordgroepen zijn niet gemarkeerd, maar het hoofd vertoont geen agreement met het subject of het object, dus er is ook geen sprake van head-marking. Conclusie: veel talen hebben ofwel head-marking ofwel dependent-marking, maar er zijn ook talen die geen van beide hebben.

Het Engels maakt maar weinig gebruik van morfologie om elementen te markeren als hoofden of afhankelijke elementen. Bijvoorbeeld in een PP als *in the shower* zijn noch het voorzetsel *in*, het hoofd van de PP, noch het afhankelijke element de NP *the shower* zodanig gemarkeerd dat je hun syntactische relatie kunt aflezen. Hetzelfde geldt voor NPs met een modifierend adjectief, zoals in *red book*; het Engels heeft niet die dependens-markering die we zagen in het Frans (3), het Spaans (43) en het Tsjadisch-Arabisch (48), waar de adjectieven agreement vertonen met de grammaticale kenmerken van het naamwoord dat ze modifieren. Het naamwoord verandert in dat geval ook niet van vorm, dus er is ook geen sprake van dependent-marking.

Toch heeft het Engels nog wel een klein beetje dependens-markering, namelijk in de vorm van de bezitter (*Kim's book*) en in de vorm van de pronomina die van een werkwoord of voorzetsel afhangen (***She saw him*** vs. ***He saw her***). Daarnaast hangt de vorm van de determinator soms samen met de kenmerken van het naamwoord, bijvoorbeeld in *this book* (enkelvoud) tegenover *these books* (meervoud). Hier is echter niet duidelijk of het kenmerk getal een inherente eigenschap is van het naamwoord of van de determinator: het kan dus zijn dat het naamwoord zich aanpast aan de determinator, of andersom. Bovendien is van belang of de determinator gezien wordt als het hoofd van de naamwoordgroep (zie paragraaf 4.1.2.4) of als een element dat van het naamwoord afhankelijk is. Hier is dus niet onmiddellijk duidelijk of er sprake is van head-marking of dependent-marking.

Tenslotte heeft het Engels een beperkte mate van subject/werkwoord-agreement (***I love Kim*** vs. ***She loves Kim***). Maar zoals we al zagen valt dit buiten het bestek van de relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen, omdat het subject strikt genomen niet van het werkwoord afhankelijk is (het is geen onderdeel van de werkwoordgroep). Agreement tussen het subject en het werkwoord komt in zeer veel talen voor, ook in talen die normaal gesproken geen dependent-marking laten zien. Het is dus een verschijnsel dat uitstijgt boven het typologisch onderscheid tussen hoofd- en dependensmarkering.

4.2.3 Samenvatting

In deze paragraaf hebben we gezien dat talen ingedeeld kunnen worden in verschillende typologische klassen op basis van het onderscheid tussen head-marking en dependent-marking. Er zijn talen die de syntactische relatie tussen een hoofd en een afhankelijk element nauwelijks markeren; dat zijn talen met erg weinig morfologie, zoals het Chinees. Talen die die relatie wel markeren vallen in twee groepen uiteen: het hoofd kan gemarkeerd zijn of het afhankelijke element. Tenslotte hebben we opgemerkt dat

agreement tussen het subject en het werkwoord zo wijdverbreid is dat het buiten het typologisch onderscheid tussen hoofd- en dependens-markering valt.